

HÂLİD b. ZEYD el-ENSÂRÎ

(bk. EBÜ EYYÜB el-ENSÂRÎ).

HÂLİDÎ, Yûsuf Ziyâ

(bk. YÛSUF ZİYÂ PAŞA).

HÂLİDİYYÂN

(الخالدیان)

Ebû Bekir Muhammed

b. Hâşim el-Hâlidî ile

(ö. 380/990)

kardeşi Ebû Osman Saîd (Sa'd)

b. Hâşim el-Hâlidî'nin

(ö. 390/1000)

ortak lakabı.

Hamdânî Hükümdarı Seyfûddeve'nin nedimlerinden olan bu iki şair ve edip kardeşin, Musul'un Hâlidîye köyünde doğdukları için veya Abdülkaysoğulları'na kadar uzanan dedelerinden biri olan Hâlid el-Abdî'ye nisbetle böyle anıldıkları rivayet edilir. Ayrıca aslen Musullu olmaları ve bir süre Basra'da ikamet etmelerinden dolayı bu iki şehre de nisbet edilmişlerdir (Yâkût, *Mu'cemû'l-üdeba'*, XI, 208).

Genç yaşlarında Musul'a, oradan da Bağdat'a giden Hâlidî kardeşler burada İbnü'l-Hayyât en-Nahvî, İbn Düreyd, Cahza el-Bermekî ve Ebû Bekir es-Sûlî gibi âlim, edip ve dilcilerden ders aldılar. Güçlü hâfızaları ve şiir yetenekleri sayesinde çok sayıda şiir ezberleyip rivayet ettiler. Devlet adamlarının düzenledikleri ilmî ve edebî toplantılara katıldılar. Filozof Mattâ b. Yûnus ile dil âlimi Ebû Saîd es-Sîrâfî gibi zamanın büyük âlimleri arasında tertiplenen münâzaraları takip ettiler. Bağdat'tan Halep'e geçerek şair Mütenebbî'den sonra Hamdânî Hükümdarı Seyfûddeve'nin gözde şairleri ve nedimleri arasına girmeyi başardılar ve bilhassa onun özel kütüphanesinin denetim ve gözetimiyle meşgul oldular. Bu zengin kütüphaneden faydalananak eski ve yeni şairlerden seçmeler ve antolojiler meydana getirdiler.

İki kardeş, bilinmeyen bir sebep yüzünden (Ebû'l-Alâ el-Maarrî, s. 356) Seyfûddeve ile araları açılınca Halep'i terkederek tekrar Bağdat'a döndüler. Burada kendilerini ve şiirlerini çok beğenen Ebû İshak es-Sâbî ile samimi dost oldular. Sâbî, 349'da (960) Büveyhî veziri, şair ve ediplerin hâmisî Mühellebî'nin divan kâtibi olunca onun vasiyetiyle Hâlidî kar-

deşler de vezirle tanışıp yanında büyük bir alâka ve itibar gördüler.

Zamanın önde gelen şairlerinden Serî er-Raffâ ile Hâlidîyyân arasında büyük bir rekabet ve husumet vardı. Zira Hâlidî kardeşler devlet adamları ve ileri gelenler nezdinde büyük itibar kazandıkları halde Serî er-Raffâ'nın bu yöndeki çabaları daima başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Onların yüzünden şiiri ve sanatıyla menfaat sağlayamayacağını anlayan Serî meslek değiştirmek zorunda kalmış, şiir istinsah edip satarak (virâkat) geçimini sağlamaya çalışmıştır. Bu sebeple iki kardeşi birçok şiirinde hicvetmiş (bk. *Dîvân*, s. 41, 131, 133, 143, 194, 197), onları kendi şiirlerinden ve başkalarından intihal yapmakla suçlamış, bununla da yetinmeyerek hem bu iddiasını ispat etmek hem de daha fazla para kazanmak için Hâlidî kardeşlerin en güzel şiirlerini alıp, satmak üzere üstadı Ebû'l-Feth Kûşâcım'ın şiirlerinden istinsah ettikleri arasına karıştırmıştır (Seâlibî, II, 138; İbn Hallikân, II, 360). Bundan dolayı Kûşâcım'ın divanında yer alan birçok şiir ve kasidenin Hâlidîyyân'a ait olduğu görüldü (bk. Hâlidîyyân, *Divân*, s. 9, 23, 25, 26, 29, 30-31, 36, 58, 81, 110-111, 132-133, 135-136, 138, 139, 141-143, 150). Hâlidî kardeşlerin divanında sadece üç beyit (a.g.e., s. 18, 19), Raffâ'nın beyitlerine (*Divân*, s. 51, 63, 138) anlam bakımından benzemekte olup bunun dışında onları intihal ile suçlamak mümkün değildir.

Zamanın ilim erbabı bu iki kardeşten bahsederken onları hemen bütün ilmî ve edebî toplantılara katılan ve konuları dikkatle takip eden birer edip ve Mütenebbî gibi büyük şairlerden sonra başarılı birer şair, ayrıca hâfızalarındaki pek çok şiirin güvenilir râvileri olarak tanımıştır. Hâlidî kardeşlerin en dikkat çekici özelliği nisbelerindekin gibi daima birlikte olmalarıdır. Seâlibî'nin ifade ettiği üzere soy kardeşliği ötesinde edebiyat kardeşliği âdeta onların kaderi olmuş, birlikte şiir söylemiş, birlikte şiir derlemiş ve rivayet etmişlerdir. Kaynaklarda bu iki kardeşin hayatından daima sanki bir kişiymiş gibi söz edilmiştir.

Eserleri. 1. *Dîvânü'l-Hâlidîyyeyn Ebî Bekir Muhammed ve Ebî 'Osmân Sa'îd İbney Hâşim el-Hâlidî*. Önce Ebû Bekir'e, sonra Ebû Osman'a ait şiirlerin yer aldığı divanda, çoğunlukla dünyadan ve nimetlerinden kısa ömür içinde âzami şekilde faydalanıp kâim alma felsefesine dayanan eğlence ve içki âlemleri, bu arada Irak ve Suriye'deki sosyal hayatın pa-

noraması sade ve özentisiz bir dille tasvir edilmiştir. Bunların içinde az da olsa övgü ve yergi şiirlerine de rastlanmaktadır. Divan Sâmi ed-Dehhân tarafından neşredilmiştir (Dımaşk 1969; Beyrut 1412/1992). 2. *et-Tuḥaf ve'l-hedâyâ*. Eser "şiirle hediye verenler, hediyeye şiirle teşekkür edenler, şiirle hediye isteyenler..." vb. başlıklar altında on bir bölüm halinde düzenlenmiş olup edebiyat ağırlıklı didaktik bir telifdir. Bu eser de Sâmi ed-Dehhân tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1956). 3. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir min eş'ârî'l-mutekaddimîn ve'l-Câhiliyye ve'l-Muḥadramîn*. Muhtemelen Seyfûddeve veya Büveyhî Veziri Mühellebî için tertip edilmiş bir antoloji olup kadîm, muḥadram ve muḥdes şairlere ait şiirlerden özellikle anlam yönünden benzerlik arzedenler (eşbâh, nezâ'ir) bir araya getirilmiştir. Bu arada yer yer eleştirilere, intihal ve tevârüd meselelerine de temas edilmiştir. Muhammed Yûsuf eseri iki cilt halinde yayımlamıştır (Kahire 1958). 4. *Ḥamâsetü (İhtiyârü) şî'ri (eş'ârî)'l-muḥdeşîn*. Bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi (Hâlidîyyân, *el-Muḥtâr min şî'ri Beşşâr*, nâşirin ve Abdülazîz el-Meymenî'nin önsözleri; *El'* [İng.], IV, 936;) eser bir öncekinin aynısı değildir. Zira müellifler *el-Eşbâh*'ın hâtîmesinde, eskilerden seçmeleri tamamladıktan sonra yenilerden seçmelere başlayacaklarını ve bu konuda ayrı bir eser yazacaklarını belirtmektedirler (*el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, II, 363). 5. *el-Muḥtâr min şî'ri Beşşâr*. Ebû't-Tâhir İsmâil et-Tûcîbî'nin şerhiyle birlikte Muhammed Bedreddin el-Alevî tarafından neşredilmiştir (Aligarh 1353/1934). 6. *el-Muḥtâr min şî'ri İbnî'd-Dümejne* (nşr. Muḥtârüddin Ahmed, Aligarh 1963). 7. *Kitâbü'd-Diyârât*. Suriye, Mısır ve Irak'ta bulunan manastırlara, hristiyan zâviye ve mâbedlerine dair olup Yâkût'un *Mu'cemû'l-büldân*'ında (I, 345, 667, 788; II, 644, 650, 658, 664, 669, 679, 684, 685, 691, 692, 693, 696, 698, 706; III, 363) ve İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-ebşâr*'ında (I, 254, 256, 259, 295, 296, 299, 303) eserden birçok nakil bulunmaktadır.

Bunlardan başka kaynaklarda Hâlidî kardeşlerin *Aḥbârü Ebî Temmâm ve meḥâsinü şî'rih*, *İhtiyârü şî'ri'l-Buḥtûrî*, *Aḥbârü şî'ri'bni'r-Rûmî*, *İhtiyârü şî'ri Müslim b. el-Velid ve aḥbâruh*, *İhtiyârü şî'ri'l-Habbâz el-Beledî*, *İhtiyârü şî'ri'bni'l-Mu'tez ve't-tenbîh 'ulâ me'ânîh* ve *Aḥbârü'l-Mevşîl* gibi eser-

lerinden de söz edilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 169).

BİBLİYOGRAFYA :

Hâlidîyyân, *el-Muhtâr min şî'ri Beşâr* (nşr. M. Bedreddin el-Alevî), Aligarh 1353/1934, nâşirin ve Abdülazîz el-Meymenî'nin önsözleri; a.mlf.ler, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed Yûsuf), Kahire 1958, I-II, nâşirin önsözü, tür.yer.; a.mlf.ler, *et-Tuhaf ve'l-hedâyâ* (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Kahire 1956, nâşirin önsözü, s. 19-26; a.mlf.ler, *Divân* (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Beyrut 1412/1992, s. 23-31, 36, 58, 81, 110-111, 132-133, 135, 138, 139, 141-143, 150; ayrıca bk. nâşirin önsözü, s. 9-19; Serî er-Raffâ, *Divân*, Beyrut 1411/1991, tür.yer.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 169; Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr* (nşr. Müfîd Muhammed Kumeyha), Beyrut 1983, II, 138, 214-244; Ebû'l-Alâ el-Maarî, *Risâletü'l-gufrân*, Kahire 1950, s. 356; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. İbrâhim es-Sâmerî), Zerkâ [Ürdün] 1985, s. 45-47; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, I, 345, 667-788; II, 390, 644, 650, 658, 664, 669, 679, 684, 685, 691-693, 696, 698, 706; III, 363; a.mlf., *Mu'cemû'l-üdebâ*, XI, 208; İbn Halîkân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, tür.yer.; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVI, 3867; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr* (nşr. Ahmed Zeki Bâşâ), Kahire 1924, I, 254, 256, 259, 295, 296, 299, 303; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 52-57; IV, 52; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 534-542; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 275; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, III, 163, 164; Brockelmann, *GAL*, I, 153; *Suppl.*, I, 41, 226; Kehhâle, *Mu'cemû'l-müellifîn*, IV, 233; XII, 88; Muhammed Yûsuf, "Kitâbü'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir li'l-Hâlidîyyeyn", *MMLAD*, XXVI (1915), s. 184-198; Ch. Pellat, "al-Khalidiyyân", *EI* (İng.), IV, 936.

TEVFİK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

HÂLİDİYYE (الخالدية)

Nakşibendiyye tarikatının
Hâlid el-Bağdâdî'ye
(ö. 1242/1827)
nisbet edilen kolu.

Yetiştirdiği çok sayıda halifeyi İslâm dünyasının çeşitli bölgelerine gönderek tarikatının yaygınlık kazanması için büyük gayret gösteren Hâlid el-Bağdâdî Hâlidîyye'nin kendisinden sonra devamını sağlamak için bazı tedbirler aldı. Bunların başında râbıtanın sadece kendisine yapılabileceğini ilân etmesi gelir. Böylece Bağdâdî tarikatın çeşitli kollara bölünmesini önlemeyi amaçlamış olmalıdır. Ölümünden kısa bir süre önce düzenlediği vasiyetnâmede yerine vâsi ve başhalife olarak Şam'daki hankahında ikamet eden İsmâil el-Enârânî'yi tayin eden Hâlid el-Bağdâdî'nin arzuladığı birlik bir müddet sonra dağıldı. Gömüldüğü Şam Hankahı hiçbir zaman bir tarikat merke-

zi (âsitâne) haline getirilemedi. Çok geniş bir coğrafyada faaliyet gösteren halifeleri bağımsız hareket etmişler, hatta bazan birbirleriyle rekabete girmişlerdir. Bunun sonucu olarak tarikat yer yer farklı özellikler kazandı. Bununla birlikte genellikle aslı kimliğini korumayı başardı.

Hâlidîyye özellikle Kuzey Irak'ta, Doğu Anadolu'da ve İran'ın Kürtler'in yaşadığı kuzeybatı vilâyetlerinde büyük gelişme gösterdi. Bu bölgelerdeki Hâlidî şeyhlerinin önemli bir özelliği, birkaç ailenin tekelinde bulunan şeyhlik makamının babadan oğula intikal etmesi ve buna bağlı olarak şeyhlerin önemli bir siyasî etkinliğe ve çeşitli imkânlarla sahip olmalarıdır.

Hâlid el-Bağdâdî'nin önde gelen halifelerinden olan Osman Sirâceddin et-Tavîlî (ö. 1866) bu tür Kürt-Hâlidî şeyh ailelerinin kurucularındandır. İran sınırlarına yakın bir bölgede oturan Osman Sirâceddin'in hem soyunu hem de tarikat silsilesini devam ettiren kişiler arasında Ömer Ziyâeddin ile (ö. 1900) oğulları Muhammed Necmeddin (ö. 1919), Muhammed Alâeddin (ö. 1953) ve Alâeddin'in oğlu Şeyh Osman Sirâceddin es-Sânî zikredilebilir. 1958'de Irak saltanatı devrilince İran topraklarına geçen Osman es-Sânî (ö. 1997), İran şahının desteğiyle nüfuzunu sadece Kürtler arasında değil İran'ın bütün Sünnî azınlıkları arasında da yaymaya çalıştı. Halkı Şâfiî olan ve XIX. yüzyılın ortalarında Hâlidî tarikatı ile tanışan Hazar denizi sahilindeki Tâliş bölgesinde başarılı oldu. 1979 İran İslâm devriminden sonra İran'dan ayrılıp faaliyetlerini önce Irak'ta, sonra Fransa'da ve Türkiye'de sürdürmek mecburiyetinde kaldı. Kuzey Irak'ta etkin olan bir başka Kürt-Hâlidî silsilesi de Seyyid Tâhâ Hakârî'nin kurduğu Nehrî silsilesidir. 1880 yılında İran Kürdistanı ile İran Azerbaycanı'nda büyük bir isyanın liderliğini yapan Şeyh Ubeydullah Seyyid Tâhâ'nın oğludur. Irak Kürtleri'nin siyasî hareketlerinde büyük rol oynayan Barzânî şeyhlerinin ilki olan Şeyh Tâceddin Seyyid Tâhâ'nın halifesiydi. Irak krallarına yakınlıkları ile tanınan Bâmernîler'i de bu tür aileler arasında zikretmek gerekir.

Hâlidîyye, Kürt bölgelerinde elde ettiği bütün başarılarla rağmen bu bölgelerde çok derin ve tarihî köklere sahip olan Kâdiriyye tarikatını büsbütün gölgeleyemedi. Bu iki tarikat zamanla birbiriyle kaynaştı. Birçok yerde, meselâ Mehâbâd Tekkesi'nde hem Nakşî hem Kâdirî âyini icra edilmeye başlandı.

Hâlidî şeyhlerinin siyasî mücadelelerde ön plana çıktıkları bir başka bölge Kuzey Kafkasya'dır. Hâlid el-Bağdâdî'nin önde gelen halifelerinden İsmâil Şîrvânî, XIX. yüzyılın ilk on yılında Hâlidîyye'nin Kuzey Kafkasya'da yayılmasını sağladı. Bu bölgeye Has Muhammed Şîrvânî'yi halife olarak tayin eden İsmâil Şîrvânî'nin silsilesini Muhammed Yarağî ve Cemâleddin Gazi-Gumûkî sürdürdüler. Yarağî'nin müridlerinden Gazi Muhammed, Kuzey Kafkasya'da Ruslar'a karşı direniş hareketlerini yeniden başlattı. Gazi Muhammed (ö. 1832) ve onun yerine geçen Hamza Beg (ö. 1834) Ruslar tarafından şehid edildi. Cemâleddin Gazi-Gumûkî'nin müridlerinden Şeyh Şâmil önemli zaferler elde ederek yirmi beş yıl kadar Ruslar'a karşı koydu ve sonuçta 1859'da teslim olmak mecburiyetinde kaldı. Diğer Hâlidî şeyhleri de XIX. yüzyıl boyunca ve bilhassa 1877'de vuku bulan büyük kıyamda Kuzey Kafkasyalılar'ın direniş hareketlerinde önemli rol oynadılar. 1917'de çarlık rejimi devriline Uzun Hacı ve Hotsolu Necmeddin adlı iki Hâlidî şeyhi 1921'e kadar varlığını sürdüren Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni kurdular. Sovyetler dönemi boyunca bölge halkı İslâmî kimliğini büyük ölçüde Hâlidî şeyhlerinin gayret ve nüfuzları sayesinde koruyabildi. Kuzey Kafkasyalı Hâlidî şeyhlerinin bir başka özelliği, bölgenin eski örf ve âdetlerinin yerine şer'î kanunların hâkim kılınması için sürekli şekilde teşebbüste bulunmalarıdır.

Hâlidîyye tarikatı, Hâlid'in Mekke'ye halife tayin ettiği Şeyh Abdullah Mekki'nin müridlerinden Fethullah b. Safar Ali Minâvûzî'nin (ö. 1852) gayretleriyle Rus hâkimiyeti altındaki diğer bir bölge olan İdil-Urallar'a girdi. Kazan Tatarları arasında Hâlidîyye'yi yayan şeyhlerin en etkili Çistavlı Şeyh Mehmed Zâkir Efendi'dir. Tataristan ve Başkırdaistan Hâlidî şeyhlerinin en önemli lideri ise "mana sultanı" unvanı ile anılan Şeyh Zeynullah Resulev'dir. Buhara Nakşibendî şeyhlerinden icâzet alan Şeyh Zeynullah, 1870'te İstanbul'a uğradığı zaman Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'ye itisap ederek Hâlidî icâzeti aldı ve memleketine dönünce büyük bir hızla tarikatı yaymaya başladı. Ruslar tarafından memleketinden bir müddet için sürüldükten sonra bazı Tatar ulemâsının engellemelerine rağmen Troytsk şehrinde bir medrese kurdu. Bu medreseyi yalnız Tatar ve Başkurtlar için değil Kazak ve Sibirya müslümanları için de Hâlidîyye'nin bir yayılma